

Журбелюк Г. В., кандидат історичних наук
Курінний О. В.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Правова ментальність у контексті розвитку правосвідомості українства: історія і сучасність*

Анотація. *На прикладі історичного матеріалу, зокрема втрати Україною своїх споконвічних територій автори розглядають роль української еліти у процесі становлення Української держави. Центральною ідеологією для України в подальшому поступі має бути ідеологія співдружності малих груп і організацій, нові погляди на життя, на спосіб самозабезпечення. Йдеться про структурування нового суспільства з більш прозорими причинно-наслідковими зв'язками, вищим типом управління і самоуправління, з відповідним потребам соціуму рівнем правосвідомості.*

Ключові слова: правосвідомість, ідеологія, нерівність, правова ментальність, національно-визвольні змагання, етнічні землі, політична доцільність, українська еліта.

Проблеми, пов'язані із розвитком правосвідомості українства, сучасним її **станом** і подальшою трансформацією, актуалізуються у зв'язку із поступовим і неухильним формуванням нового типу праворозуміння. Це складний, доволі суперечливий процес, часто навіть із переважанням декларацій над реальним правом та значними кроками назад, процес прогресивної поступової зміни співвідношення між легізмом і повним визнанням природного права з можливою перспективою застосування нової ідеї змінного змісту у природному праві. Це відхід від чисто нормативістського розуміння права як необхідного засобу підтримання у суспільстві стану законності і забезпечення стабілізації та перехід

---

* За матеріалами науково-практичної конференції «Становлення і розвиток української державності», присвяченої відзначенню 70-річчя з дня народження В. Чорновола (22 грудня 2007 р.).

до інтегрального розуміння права. Останнє сприятиме синтезуванню найбільш значущих, ефективних висновків сучасної науки, теоретичної думки із результатами експериментальних пошуків у державно-правовій сфері, корисній комунікації найновіших досягнень.

Як відомо, кожний суб'єкт створює власну систему усвідомлення і сприйняття усієї державно-правової дійсності, права через включення себе до «інтелектуально-емоційного переживання щодо значущості певної правової норми» [1, с.45], що стає частиною правової свідомості. Залежно від суб'єкта розрізняють різні її види — індивідуальну та особистісну, групову і суспільну, значення яких в умовах перехідного суспільства важко переоцінити. Отже, констатуємо, що правосвідомість не існує без і поза правом, одночасно визнаємо нетотожність і відмінність цих понять.

Можна погодитись із відомими у науковому колі правознавців сучасними визначеннями правової свідомості як «сукупності уявлень, що відображають правову дійсність у формі юридичних знань і об'єктивованих оцінок чинного права, а також у вигляді соціально-правових настанов, які виконують роль внутрішнього регулятора юридично значущої поведінки» [1, с.42] або засобу «усвідомлення правової дійсності, тобто відображення її у чуттєвих і розумових образах» [2, с.46].

Такі визначення світоглядного філософського базису правосвідомості, її змісту необхідно вчасно доповнити вказівкою на її форму, адже кожен із суб'єктів {соціалізована особа чи соціум) має свій неповторний образ мислення, спільну духовну настроєність, що пов'язана з етично-етнічними особливостями його розвитку і впливає на його діяльність. Тут важливо вказати на реальний і доволі добре знайомий формат поведінки (характер вчинку), неодноразово «мимохідь» виявлений чи навіть принципово демонстрований у вигляді «переваги» одного суб'єкта права над іншим, та й до того ж доповнений кореспондованим образом іншої, нижчої сторони. Але нерівність завжди сприймається нижчим негативно і болісно. Досить згадати і зважено обміркувати реалії цього світу: усі головні і відомі найтяжчі страждання людей викликали саме люди, а не природні стихії.

Урегульовувати цю проблему завжди досить складно, тому що в основі названих явищ закладені як усвідомлені, так і неусвідомлені психологічні і соціальні явища. А оскільки названі проблеми — це проблеми

ментального порядку, що є сукупністю поведінкових реакцій, записаних у матеріальних основах психіки, і які стають визначальним фактором сучасного і майбутнього розвитку як нашого народу, так і усього людства, зрозумілою стає програма комплексних заходів. Її основні напрями зводяться до такого:

1. Конче треба сприяти формуванню вищого типу системи управління, такої управляючої цілісності, для якої буде характерний взаємозв'язок законів природи із законами мислення, комплексне використання наукових досягнень.

2. Необхідна практично забезпечена єдність закономірностей політичного, соціально-економічного та культурно-духовного розвитку суспільства.

Це тим більше важливо, що в умовах пострадянського розвитку для сучасного державо— і правотворення характерна позиція, в основі якої закладена впевненість, що «при демократичних процедурах передбачається безумовне вираження в актах, що приймаються, настроїв, почуттів, інтелектуальних досягнень народу» [2, с.119], а реалії правового життя вимагають активного сприяння процесу піднесення рівня правосвідомості, психологічної і політико-правової культури. Це на 100% стосується української громади.

З одного боку, мова йде про глибинне розуміння нашої правосвідомості, її тричленної структури (пізнавально-емоційно-вольової), що вимагає хоча б побіжного відтворення прийнятої у вітчизняному правознавстві, у загальній теорії права і держави її структури, яка містить такі складові:

1) правову онтологію (пізнання і знання про право, про об'єктивні ознаки і якості правосвідомості);

2) правову аксіологію (суб'єктивне ціннісне ставлення до права, інтелектуально-емоційне сприйняття даного, що спонукає до збереження права, володіння ним задля отримання блага), яка складається, своєю чергою, із такого:

а) систематизованих ціннісних уявлень про правову дійсність (правова ідеологія із різновидами типів антропоцентристського, ліберального, етикоцентричного, теоцентричного і волюнтаристського);

б) уявлень про право і правову дійсність нераціоналізованого характеру через вияв свідомого і підсвідомого у вигляді почуттів, емоцій, переживань

щодо права (правова психологія із акцентуацією на різних факторах впливу, таких, як політичні, формально-юридичні, духовні);

3) правову праксіологію (вольовий аспект правосвідомості, відбиває дії на основі права, уявлення про засоби впливу на правову ситуацію), до якої входять:

а) правова політика (сукупність уявлень про шляхи побудови суспільно-державного життя, засіб юридичної легітимації обраного політичного курсу, пов'язаний із правовою ідеологією і залежний від неї) із різновидами способу проведення суспільних змін (консерватизм, реформізм, революціонізм або радикалізм), варіативністю у визначенні основного напрямку розвитку обраного державою курсу (авторитаризм, лібералізм, націоналізм, космополітизм тощо);

б) правові передумови (стан готовності, схильність суб'єкта до дії у певній правовій ситуації, сформовані стійкі уявлення про них).

При відновленні наших уявлень про 3 види правосвідомості (індивідуальну, групову, суспільну) важливо вказати на прямий безпосередній зв'язок їх із видом правового суб'єкта й умовою його повноцінності — забезпечення високого рівня засвоєння трьох аксіом правосвідомості, які були розвинуті І. Іллінім. Йшлося,

по-перше, про духовність, про почуття духовної гідності як здатності до сприйняття об'єктивно цінного змісту і можливості вибору суб'єктом необхідного способу життя, що зіставлялось із почуттям його власної гідності;

по-друге, про автономність правосвідомості (вона розумілась як можливість визначати себе і керувати собою у напрямі до благої мети), внутрішні і зовнішні аспекти самовизначення суб'єкта;

по-третє, обопільне духовне визнання гідності й автономії у дихотомії «Я — не Я», хоча й без чіткого усвідомлення дистанції: «Той, хто навчився поважати у собі суб'єкта прав і обов'язків, неминуче буде їх поважати і в інших» [3, с.385].

З іншого боку, порушується проблема правової культури. У сучасній філософії права йдеться про культуру, що виступає не простою сумою цінностей. Мова йде навіть не про певну їх систему, а про «цілісну, органічну єдність, — як дуже тонко підкреслив Л.Карсавін, — яка передбачає наявність такого суб'єкта, що створює, охороняє, розвиває ці цінності і сам він тільки у них і розвивається. Жива (ще жива!) культура завжди має властивість до розвитку і самовдосконалення, тому кожен

момент її відрізняється своєю особливою і відмінною, неповторною і незамінною, єдиною і необхідною для існування культури як цілого, певною цінністю» [4, с.111]. Усі питання культури, з точки зору цілого, «володіють «первинною рівністю» і «співвідносною нерівністю» або «ієрархічними взаємовідносинами», з якими необхідно рахуватись, розрізняючи минуле чи історичну традицію, сьогодення і майбутнє чи сферу вільно поставленої мети, що... має узгоджуватись з історичною традицією. Зберігаємо єдність культури і свободи її суб'єкта. Якщо моменти культури розподіляються у часі і просторі, суб'єкт її не обмежений часом і простором, утримує їх у собі або стоїть над ними» [4, с. 112].

У нашому випадку мова може йти про політико-правову культуру етнічних українців, культуру «верхів» і «низів», еліти і маси, що, хоч і створюють єдину етнічну спільноту, але не становлять повноцінне ціле через значне дистанціювання владного соціуму від політичного електорату і не вважаються таким. У своєму розвитку кожне з цих соціальних утворень проходить 4 ментальні рівні. Йдеться про тривалі і стійкі впливи етнічних, природно-географічних, політико-правових, соціально-економічних, культурно-духовних умов проживання на кожного суб'єкта, кожную спільноту і послідовно-тривале формування її на таких рівнях менталітету:

- 1) психофізична адаптація;
- 2) психологічне самовизначення;
- 3) соціально-психологічна активність;
- 4) ноопсихологічна стійкість спільноти [5, с.6].

Розгляд особливостей правової ментальності варто розпочати з усвідомлення того факту, що вона значною мірою залежить від підсвідомого, яке визначається науковцями як «сфера несвідомого, форма психічного відображення, в якому образ дійсності і ставлення суб'єкта до неї представлені як одне неподільне ціле, де відображена реальність зливається із переживаннями суб'єкта» [6, с.58]. К. Юнг виділяв у несвідомому, безпосередньо пов'язаному із правосвідомістю, такі дві його форми:

1. Надіндивідуальне надсвідоме у вигляді символу-формул архетипів колективно несвідомого [7, с.458], засвоєних через механізми ідентифікації

і наслідування етнічних стереотипів поведінки без їх усвідомлення і контролю над ними. Йдеться про специфічні схильності суб'єкта до розуміння певних речей.

2. Неусвідомлювані збудники діяльності у вигляді мотивів, символічних форм і змістових настанов особистості (індивідуальне несвідоме), що охоплюють її нереалізовані потяги, активно діючі на почуття і вчинки афективні комплекси. Йдеться про сни, забування, обмовки, схильність до гумору.

Отже, ми можемо констатувати, що при дослідженні явищ ментального порядку традиційно визнають їх джерелом вияву людської психіки, її несвідомого, що формуються під впливом певних факторів, об'єктів, а першоосновою культури, менталітету вважають архетип, який, на думку сучасних дослідників, виступає «надперсональним чинником соціальної еволюції» [8, с.27]. Аналіз таких архетипів, на думку С. Кримського, «становить адекватний метод дослідження менталітету, праісторії та майбутнього суспільних утворень» [9, с.97]. При переході до визначення правової ментальності, як необхідної умови її аналізу, зауважимо, що наукового визначення у науковій літературі цьому явищу ще не дано. В інтерпретації авторів вона визначається так:

1. Правова ментальність — це різновид менталітету, який є специфічно-історичним рухливим психічним феноменом сфери несвідомого (не представленого у свідомості суб'єкта впливу через механізми ідентифікації і наслідування етнічних стереотипів поведінки на його дії, емоції, прагнення), соціально-психологічним типом самоорганізації спільноти на основі тотожних уявлень щодо світобачення із складною нелінійною структурою; це система світосприйняття, комплекс усталених психічних властивостей спільнот у вигляді відкритих чи притушених поведінкових реакцій, причини появи і механізми дії яких логічно не обґрунтовуються, але мають конкретний вияв у ставленні суб'єкта до суспільних явищ у сфері права і політики.

2. Правова ментальність — відносно цілісна сукупність правових звичаїв, вірувань, думок, складова єдиної психокультурної традиції, явище світоглядного порядку, наслідок дії на правосвідомість колективно несвідомого, що має вияв у специфіці поведінки, локальних вчинках, як результат формування світогляду від найдавніших форм протягом багатьох

покоління. Основи типів і рівнів менталітету були закладені у глибокій давнині, приблизно у III ст. до н.е. — XI ст. н.е. [5, с.296] як переробка хаотичного інформаційного потоку у більш-менш упорядковану картину світу. Це сумарний результат психічної діяльності суб'єктів, що були і є частками спільноти, для забезпечення вищих форм регуляції життя, його внутрішньої гармонії, рівноваги із суспільним оточенням у сфері політико-правового життя. Це відображення об'єктивних суспільних процесів, що впливають на сучасну поведінку спільноти, інтегративний вираз відповідних уявлень, знань, досвіду, що зумовлює життєві орієнтири в галузях права і політики, ставлення нації до правової дійсності і до себе самої.

Розгляд проблем ментального порядку як предмета спеціального дослідження — справа нова не тільки в Україні, але й у Європі. Незважаючи на появу «Осені середньовіччя» Й. Гейзінга (1919), зініційованих М. Блохом і Л. Февром з 1929 р. публікацій у журналі «Аннали», де вперше було ґрунтовно проаналізовано умови, сутність і результати появи громадянського суспільства як наслідку промислового перевороту, урбанізації, політичних революцій і урізноманітнення психічного життя, і на початку XXI ст. термін «ментальність», на думку відомого дослідника проблем європейської ментальності П. Дінцельбахера, ще належить до неусталених понять [10, с.16]. В Україні ж, включаючи діаспору, проблему ментальності з такою, як у школі «Анналів», предметністю і послідовністю не розглядали. Вона скоріше була об'єктом побіжного огляду у зв'язку з аналізом проблем політичного характеру або частковим вивченням поряд з історією культури звичаїв і духовного розвитку [11]. При цьому брали до уваги попередні спостереження ознак національного характеру, характеристичних рис, особливостей психіки українців, які були яскраво, а інколи й суперечливо описані мандрівниками, літераторами, державцями. Як не згадати, що однією з ментальних рис протоукраїнства, на яку вперше вказав готський історик Йордан у VI ст., була непослідовність, підступність антських вождів, які могли порушити умови договору на свою користь [12, с.201]. З огляду на твердження, що «політика і чисті руки» несумісні, зауважимо, що ця риса стійко проявилася як одна з ментальних ознак сучасних політиків.

Проблеми розвитку правосвідомості, особливості вияву правової ментальності українства стали лунати в Україні раніше, ніж у Європі,

наслідком чого стали сучасні кризові явища, які спостерігаємо у вітчизняному державо- і правотворенні.

Почалося дослідження проблеми правосвідомості, правової ментальності як у загальній теорії держави і права, так і в окремих галузях права [13]. Пошуки причин гальмування суспільного розвитку в Україні привели до виявлення й аналізу негативних впливів, серед яких стали називатись деякі з ознак ментального порядку (недооцінка значення права при переважанні значення моралі, української релігійної месійності; надмірна емоційність, нестриманість при нестачі раціо у вирішенні політико-правових питань, традиційна підкресленість ієрархічності суспільства при загальному прагненні до свободи; різновекторність і відсутність чіткості у формуванні стратегії і тактики розвитку; індивідуалізм і неспроможність до компромісу, згуртування у загальнонаціональному масштабі; інтроверсивність (заглибленість в себе) із ізоляцією і пасивністю у проблемних ситуаціях; екзекутивність (жіночність) з консервативно-зберігальним впливом, імітативністю при обмеженні творчості, недиференційованим ставленням до світу).

А заглиблення в історію права і державності України дозволяє провести цікаві спостереження за проявами ментальних рис вже на перших етапах державотворення. З протиставлення «правий — лівий», що лежали в основі староукраїнського звичаєвого права, уявлень про право, правду, виправдання, справедливість, що відбиті в епосі, у персоніфікованих образах Дажбога, Правди на небі і Кривди на землі, можна зрозуміти рівень визнання права, який зміг забезпечити швидке просування на шляху творення держави з розпорошених племінних союзів.

Найбільшу полеміку викликає період Київської Русі. При всій повазі до правсвих надбань і визнанні глибоко позитивного впливу «Руської правди» на весь подальший процес становлення права, частина сучасних авторів, на відміну від радянських дослідників з однозначно схвальними оцінками, вказує на глибоко суперечливий і навіть стресогенний, негативний характер впливу візантійського, християнського психокомплексу.

Йдеться про запуск механізмів насильницької соціалізації із зміною української віри, ураженням власної системи світосприймання та появою нещирості, розбрату, невірноваженості, постійного невдоволення собою,

апатії. «Візантинізм як традиціоналістична психокультура наклав відбиток на покоління українців, які через психокультуру засвоюють страх перед усім новим (архетип домінування уречевленого над процесуальним, минулого — над майбутнім). Це породжує терпимість до всього наявного. Страх примушує терпіти... Толерантність самоприниження, відходу від чіткої позиції, розчинення в ситуації заради збереження індивідуальності є чинником слабкої національної самосвідомості» [8, с.259].

Яскравим підтвердженням наявності цього гіркого переліку у ментальному ряді українства є ставлення етносу до власної історії і втрати своїх етнічних територій. Саме це протягле у просторі і часі питання українських територій є квінтесенцією розуміння нашого комплексу меншовартості і байдужості до себе. За період 1917 — 1946 рр. Україна втратила Берестейщину, Холмщину, Підляшшя, Лемківщину, частину Слобожанщини, Стародубщину, Кубань, Придністров'я, що призвело до суцільної денаціоналізації значної частини українського населення [14]. Названі регіони, заселені й освоєні українцями, опинилися практично в ізоляції від України й упродовж короткого часу мільйони українців було позбавлено національних рис. Відбувся катастрофічний занепад усього прикордонного українства в сусідніх державах, української національної свідомості.

Про масштабність цієї трагедії українського народу свідчить те, що вона мала надзвичайно негативні наслідки не лише в етнічному, а й в геополітичному масштабі, зокрема український етнос зменшився на декілька мільйонів осіб і перервалися безпосередні культурні зв'язки українців із сусідніми народами Північного Кавказу.

Та все ж головним стало те, що Україна втратила можливість безпосередньо впливати на керівництво Російської Федерації й російську політику щодо України шляхом постійного лобювання інтересів своєї численної діаспори та повсякчасного наполягання на дотриманні Росією взятих на себе зобов'язань щодо захисту прав національних меншин.

Однак, оскільки українці Росії значною мірою через знищення українства Кубані і суміжних територій перетворилися із численної прикордонної спільноти, що мала більшість у низці російських регіонів, на звичайну дисперсну, розсіяну по всій території РФ діаспору, українці втратили цю санкціоновану міжнародним правом перевагу. Бо ж новітні росіяни, а по

суті, асимільовані українці, вже навіть теоретично не мали права вимагати задоволення певних специфічних прав, які б відрізнялися від вимог титульної нації Росії, ставши її частиною. І хто знає, чи висували б сьогодні територіальні вимоги наші сусіди, намагаючись відірвати від України Харківщину чи Донбас, якби на суміжних теренах Білгородщини чи Кубані жило свідоме свого українського походження населення? [15, с.50]

Чому ж така доля спіткала автохтонне населення українських етнічних земель? Головною причиною втрат були не стільки голодомори, репресії, війни і русифікація. Все це було лише вторинними засобами знищення етнічності українства, хоча й найбільш болючими для народу і дієвими для влади.

Першопричиною втрати Україною ряду східних етнічних територій, причиною неявною, зі сповільненою дією, що декілька разів в історії могла б бути вирішена у позитивний для українства спосіб, однак, зрештою, все ж призвела до його знищення на Кубані, став низький рівень національної свідомості, проте аж ніяк не простого населення, а передусім владної еліти, державців доби УНР

Припустимо, що у державотворчих змаганнях 1917 — 1920 рр. об'єктивно не судилося здобути незалежність України. Тоді втрата західних етнічних околиць (через примусове виселення українців внаслідок обміну населенням у 1944 — 1945 рр.) [16], Берестейщини (свавільне рішення Сталіна всупереч опертій на етнічний принцип аргументації Хрущова, а також проханням населення Полісся) [17, с.62], Пряшівщини (проведення кордонів владою Чехословаччини) та Лівобережжя Дністра (створення аполітичного плацдарму для вторгнення до Бессарабії) [18] була закономірною: УРСР не була суб'єктом міжнародного права» здатним самостійно вирішувати долю власної території, тож ніхто в Україні не міг цьому протистояти. Однак Північну Слобожанщину, Донщину, Таганрозьку округу й неозору Кавказьку Україну разом з Кубанню було втрачено виключно з вини української еліти, яка в роки боротьби за волю мала нічим, окрім розуму й переконань, не обмежену можливість зробити ці землі українськими — і звела свій шанс нанівець.

До втрати Кубані, на думку авторів, призвели, перш за все, непродумані, легковажні, шкідливі для українства дії українських державців, які через викривлену правосвідомість, збочене розуміння «історичної

справедливості», побоювання звинувачень з боку вчених кіл світу, європейського політикуму та гніву «старшого брата», нав'язані власним комплексом «малоросійства», відмовились розвивати кубанське питання в органічному для нього контексті права української нації на самовизначення на окресленій етнічній території.

Справді, реальні пропозиції і наміри щодо об'єднання з боку керівництва УЦР на початковому етапі існування кубанської державності не висловлювалися. Та й кубанської держави за станом на весну-літо 1917 р. ще не було.

Уже пізніше, за гетьманату П. Скоропадського, відмова від кубанського питання була, та й то не через те, що Кубань мала власні розвинуті традиції державотворення й самоврядування. За Скоропадського об'єднання з Україною не сталося із суто тактичних, а не ідеологічних причин. Та у будь-якому разі важке провина за втрату Кубані, тягар відповідальності на перших етапах української самоорганізації та державотворення лежить саме на провідних діячах УЦР.

А як народ? Уже після Національного конгресу у квітні 1917 р. наполегливі нащадки запорожців, що мешкали на Кубані, офіційно просили соціалістичний уряд УНР прийняти Кубанщину до Української держави, яка саме створювалась [19, с.100]. Вочевидь, діяли ментальні потоки. Проте члени уряду УНР відмовились. Українські державці мали щодо кубанського українства інші плани, які визначалися їх половинчатою ідеологією, оскільки брутально проігнорували не лише активно підтримуване на той час соціалістами право націй на самовизначення [20], а й саму історичну доктрину державного будівництва, розроблену упродовж десятиліть десятками українських вчених та публіцистів, що передбачала етнографічний принцип побудови України. Так, М. Грушевський, доволі послідовно обстоюючи інтереси далекої Холмщини, чомусь не робить нічого значущого для залучення Кубані до загальноукраїнської орбіти. Та сама вада притаманна й діям Винниченка. Вони керувалися політичною доцільністю.

Про позицію населення Великої України жодної інформації у тогочасну пресу не надходило, а провладні кола України не зачіпали цього небезпечного питання. Та беззаперечним є той факт, що з приходом більшовиків, які, як відомо, не були владою українською за своєю суттю,

з'явилась можливість визнання Кубані українською... якби її заздалегідь було включено до України (хоча б суто формально) універсалом УНР.

Відомо, що в політиці щодо України більшовики намагалися послідовно займати імперську позицію. «Демократичний» Тимчасовий уряд (надалі за текстом — ТУ) О. Керенського не бажав дотримуватися етнографічного принципу (що його напрочуд правильно інтерпретували російські науковці й урядовці за першої делегації УЦР до Петрограда) при визначенні української автономії. Юрисдикцію Центральної Ради ТУ визнав (після погрози українських полків) тільки на території 5 губерній, тих самих, з якими гетьман Б. Хмельницький приєднувався до Росії у 1654 році [21]. Згідно з п. 2 Інструкції ТУ «повноваження Генерального Секретаріату поширюються на губернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську, з виключенням Мглинського, Суразького, Стародубського і Новозибківського повітів. Вони можуть бути поширені і на інші губернії чи частини їх, в тім разі, коли утворені у цих губерніях на основі постанови ТУ земські інституції висловлять бажаність такого поширення» [22].

Раднарком спочатку займав таку ж позицію. За встановленими ТУ кордонами автономії, на території України було створено ще декілька радянських республік:

- 1) Донецько-Криворізьку;
- 2) Одеську;
- 3) Кримську (Радянську соціалістичну республіку Тавриди);
- 4) Донську;
- 5) Кубансько-Чорноморську [19, с.178], [23].

Такими кордонами справу соборності й гармонійного розвитку українства на своїй землі було зведено нанівець. Істотно урізаній, без вугілля, без руди, позбавленій моря, безсилій маленькій УНР безпечно можна було дозволити існувати. Та коли виникла потреба сформувати альтернативну національній державі радянську республіку, ТУ погодився на кордони, визначені Центральною Радою. Зокрема, Декларація Центрального виконавчого комітету Рад України визнала кордони України за III і IV універсалами, саме на основі цих правових актів ворожої більшовикам держави і відбулося об'єднання республік Півдня і Сходу України в єдине державне тіло УРСР [24]. Отже, із Декларації випливає, що більшовики

визнали за Україною 9 губерній тому, що про них було прямо зазначено в універсалі УНР Логічним видається й інше твердження: якби у Ні Універсалі УНР було зазначено про належність до України Кубані, більшовики не мали б іншого вибору, як приєднати і Кубань до УРСР

Сам В.К. Винниченко проливає світло на настрої української еліти під час прийняття важливих рішень, відкриваючи таємниці ментального в діях і настроях. Він, зокрема, пише: «витворена ненормальними обставинами психологія російського інтелігента не могла змінитися в один місяць» [25, с. 100]. Це навіть більшою мірою стосувалося українців. Українська інтелігенція з кінця XVIII ст. «мусіла завмерти, коли було знищено всі джерела її походження» [25, с. 34]. Описуючи катастрофічний стан тогочасного національного руху, він говорить з неповагою про «недодушене, затоптане, понижене українство, яке зітхнуло, коли залізна рука спала з його горла, коли воно могло підвестись...» [25, с.41] і з догідливістю й улесливістю про росіян: «Ми так щиро, так безоглядно були закохані в свободололюбність, безсребренність, широкість руської демократії, що навіть запропоновану частиною товарищів федерацію на тій конференції не внесли в переглянену програму» [25, с.61]. На прикладі цих фактів можна простежити вплив рис ментального порядку на позиції політичної еліти із пролонгованою їх дією у комплексі меншовартості, квестсимності, тобто відсутності власного лідера (прояв архетипу «вічного учня»).

І.Лисяк-Рудницький також наголошує на впливі ментальних рис, правовому нігілізмі, відсутності лідерства, неготовності української еліти очолити процес українського національного відродження для захисту національних інтересів. «Засилля молоді вносило у визвольні змагання ентузіазм, але разом із цим недосвіченість, студентський догматизм, перевагу темпераменту та сантиментів над розумною волею,.. Додамо до цього соціологічну молодість українського руху, що було зумовлене двома можливими формами політичної діяльності українців Наддніпрянщини: культурно-просвітницькою працею в легальних чи напівлегальних формах та підпільною революційною боротьбою. Тому українському рухові бракувало досвіду в галузях партійного життя, парламентарної та законодавчої практики, адміністрації, дипломатії, військовості, фінансів. Інакше кажучи, вся державна сфера була українству чужа» [26, с.46].

Незрілість української еліти, прагнення догодити демократичним стандартам і не зазіхати на «чужі землі» поєднані вочевидь із підсвідомою дією «комплексу малоросійства». Ну не може Україна бути такою великою — і край! Варто навести думку українського політемігранта М. Химича: «Хоч Кубанщина і заселена українцями, одначе зачислити її до України не можна, нема підстав» [19, с.154]. Цікаво, які підстави мались на увазі: історично більшість кубанців були нащадками запорозьких козаків, етнічно й мовно більшість їх, як показав перепис 1926 р., була українцями, морально вони тяжіли до України. Окрім того активно розбудовували незалежність від Московії, як і ЗУНР. Хоча для останньої, на відміну від Кубані, не було актуальним питання зарахування до України, ЗУНР вже була частиною України.

Ці прояви малоросійства і меншовартості, виявлені видатним патріотом України кубанцем П. Штепою, таки були притаманні Грушевському (розлютився на московитів лише після того, як постраждала його оселя) та Винниченку (це прямо впливає з епілогу «Відродження нації», де він засвідчує своє нерозуміння того факту, що Україну знищено). В.К.Винниченко ще встиг зрозуміти це пізніше, після голодоморів, засвідчивши своє прозріння у праці «Слово за тобою, Сталіне!». Павло Штепа стверджує, що Україна як самостійна держава під керівництвом такої еліти взагалі не могла відбутися, оскільки ця інтелігенція, яка волею випадку очолила український рух, щиро ненавиділа справжніх борців, ховаючись за багатослів'ям.

Сьогодні, враховуючи досягнення етно- і соціальної психології, ми можемо додати, що це все мало під собою прояви архетипів домінування уречевленого, «героїзованого злочинця» і анігілятивної рівності, які впливають на поведінковий код українського етносу (квазітолерантність, пасивність, байдужість, нехтування стратегічними інтересами, зрадливність). Найімовірніше, найбільш справедливим буде визнати серед причин політичного банкрутства української еліти, а отже, як наслідок, провалу всіх спроб державного будівництва, поєднання всіх об'єктивних і суб'єктивних причин. Уражені вірусом комплексу малоросійства і меншовартості, суспільно не дозрілі та фахово не обізнані представники української еліти не були готові до державотворення. Вони потрапили

у полон власних патологічних форм поведінки. Страх захопити чужі території, викликати глузування, а отже й несприйняття українських прагнень у світі, керував їх вчинками. Навряд чи названі державці ненавиділи Україну й свідомо бажали їй зла. Водночас вони виявилися занадто слабкими, щоб зробити Україні добро.

Ця історія має сьогодні продовження. Не вміючи робити вчасно висновки із власного досвіду, ми продовжуємо «буксування» тепер вже в умовах спроб демократичних перетворень. Пригадаємо, що кожен соціум має пройти усі 4 рівні ментальності: психофізичну адаптацію, психологічне самовизначення, соціально-психологічну активність, ноопсихологічну стійкість, щоб спільнота змогла знайти себе, відтворити ті риси, проявити ті глибинні феномени, що були закладені в ній здавна, і нині, відродившись, була здатна утворити новий духовний світ.

Пошуки варто продовжувати, використовуючи власний ментальний і соціальний досвід. Показовим у цьому є приклад із запропонованою в Росії для багатонаціональних корпорацій замість старих схем благодійництва Схемою соціального контракту. Вона передає занепокоєння сучасним станом соціального середовища, руйнівними процесами, які зініційовані самою ж Російською державою [27, с.40]. При усій розбіжності наших суспільств вже зараз можна констатувати багато спільного у баченні проблеми соціальної модернізації і найповнішого використання засобів права у цих процесах, у вихідних умовах розвитку (правовий нігілізм, пасивність соціальних низів, економічна слабкість національно орієнтованої буржуазії, протидія олігархів). Тут є і принципова різниця: в Росії робиться більший ухид до патерналізму, чіткіше визначається комплексне завдання, предметніше триває процес концентрації наукових сил на основних напрямках майбутнього прориву. Пропоновану схему прагнуть спочатку відпрацювати у великих компаніях і запропонувати програму всеросійського піднесення на умовах соціального контракту спільнот.

В українському середовищі, якому традиційно притаманна нечіткість у визначенні основного політичного курсу, й досі немає узагальнених висновків, комплексних програм щодо поліпшення нашого соціуму, в яких би розроблялись заходи щодо підвищення якості життя, досягнення партнерської єдності, забезпечення ефективного правового захисту

від подальшої тінізації, корупції. Але для України, як відзначають соціопсихологи, «перспектива розриву із негативами візантинізму через її непоглинену індивідуальну рефлексивність набагато більша, ніж для Росії. Розчинення в ситуації є явищем взаємозворотним» [8, с.261, 333].

Центральною ідеологією для України в подальшому поступі має бути ідеологія співдружності малих груп і організацій, нові погляди на життя, на спосіб самозабезпечення. Йдеться про структурування нового суспільства з більш прозорими причинно-наслідковими зв'язками, вищим типом управління і самоуправління, з відповідним потребам соціуму рівнем правосвідомості, подоланням правового нігілізму та його першопричини — всевладдя правлячої верхівки.

Стане в пригоді високий рівень усвідомлення правової дійсності, проведення кардинальних змін «у контексті підвищення рівня психологічної цивілізованості» [8, с.334], відродження «внутрішнього космосу» всього українства, повернення притаманного йому почуття власної гідності. Це вимагає опертя на власний досвід та ефективного врахування новітніх досягнень науки.

Література

1. Общая теория права и государства. Ред. В. Лазарева. — М.: Юристъ, 2005. — 575 с.
2. Поляков А.В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода. — СПб.: Изд.дом СПб. ун-та, 2004. — 864 с.
3. Ильин И.А. О сущности правосознания // Собр. соч. в 10-ти т.т. — Т.4. — М., 1994. — С. 308 —386.
4. Карсавин Л. Л. Основы политики // Мир России — Евразия.— М.,1995.— 368 с.
5. Душков Б.А. Психосоциология менталитета и нооменталитета. — Екатеринбург: Деловая книга, 2002. — 448 с. — (Gaudeamus):
6. Философский энциклопедический словарь. — 2-е изд. — М., 1989. — С. 57 —58.
7. Юнг К. Психологические типы. — М.: Наука, 1996. — 560 с.
8. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятори психологічного повсякдення). — К.: Либідь, 2001. — 334 с.
9. Кримський С.Б. Архетипи української культури // Феномен української

культури. — К., 1996. — 389 с.

10. Історія європейської ментальності, Ред.П. Дінцельбахера. — П, 2004. — 720 с.

11. Грушевський М.С. На порозі нової України. — Л, 1992; Кульчицький О.В. Світовідчуження українців. Українська душа. — К., 1992; Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — К,— Філадельфія, 1995. — 470 с.; Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. — Мюнхен, 1973; Маланюк Є. Малоросійство // Книга спостережень. — К., 1995; Онищенко Етно- і націогенез в Україні. — К.: Четверта хвиля, 1997. — 240 с.; Фурман А. Психокультура української ментальності — Тернопіль: Економ, думка, 2002. — 132 с.; Шлемкевич М. Загублена українська людина. — К.:Фенікс, 1992. — 157 с.; Юрій М.Ф. Етногенез та менталітет українського народу. — Чернівці, 2002; Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. — К.: Знання, 2006 — 341 с.

12. Йордан. О происхождении и деянии готв. Пер. Е. Скржинской. — М., 1960. — 280 с.

13. Васькович Й. Правосвідомість та її вплив на менталітет українського народу // Право України. — 1998. — №6. — С. 110 — 117; Журбелюк Г.В. Особливості спадкування в українській системі світобачення: історико-правові аспекти // Наукові записки НаУКМА. — 2004. — Т.26. — С. 38 — 48; Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. — Х., 2002. — 290 с.; Поліщук І.О. Українська ментальність у контексті процесу державотворення. — Автореф. канд.наук. — Х., 1998. — 18 с.

14. Олійник В. Брат старший — друг, а істина — ще більший друг// Дзеркало тижня — 2005. — № 25 (553); Польовий Р. Кубанська Україна. — К.: Діокор, 2002. — С. 137, 150.

15. Лоза Ю. Українсько-російська етнічна межа і сучасні кордони та територіальні претензії// Пам'ятки України. — 1996. — № 3-4. — С. 49 — 56.

16. Енциклопедія українознавства: Заг част. У 3-х т. — Т. 1. — К.: Інститут Української археографії АН України, 1994. — С. 21 — 22, 176 — 177.

17. Гаврилюк Ю. Берестейщина — регіон у лабетах геополітики // Пам'ятки України. — 2002. — № 3-4. — С. 60 — 65.

18. Нантой О. Придністровський конфлікт і взаємини Молдови та України // Контекст. — 2001. — № 10.

19. Штепа П. Московство. — Дрогобич: Відродження, 2003. — 254 с.

20. Бутаков Я. Гражданская война в лабиринте догм, //http[^]/www.pseuddogy.org
21. Кульчицький С. До 350-річчя Переяславської ради геополітичні уроки Тузли // Дзеркало тижня. — 2004. — №2 (477).
22. Інструкція Тимчасового уряду для Генерального секретаріату України 4 серпня 1917 р. // Україна в ХХ столітті (1900 — 2000): 36. документів і матеріалів / Упоряд.: А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.Ю. Король та ін. — К.: Вища шк., 2000.
23. Атлас з історії України (1914—1939 рр.)—К.: Інститут передових технологій, 2000. — С. 5; Україна. Істор. атлас. Ред. Ю.Лози. — К.: Мала, 2000. — С. 3.
24. Україна в ХХ столітті (1900-2000): 36. документів і матеріалів / Упоряд.: А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.Ю. Король та ін. — К.: Вища шк., 2000. — 280 с.
25. Винниченко В.К. Відродження націй. — Репринт, вид. 1920 р. — К.: Політвидав України, 1990. — Ч. I — III. — (Б-ка репринт, вид.). — 4.1.— 348 с.
26. Лисяк-Рудницький І. — Історичні есе. У 2 т. — Т. 2. — К.: Основи, 1994. — с 573.
27. Шавишвили Д.Ф. Социальное государство и гарантии прав и свобод граждан в социальной сфере // Народнонаселение. — 2007. — №1. — с. 35—46.

*Ярмол П.В., кандидат юридичних наук Львівський
державний інститут новітніх технологій
та управління /м. В. Чорновопа*

**Право на заміну виконання окремих юридичних
обов'язків, несумісних із переконаннями людини:
загальнотеоретична характеристика**

Анотація. Автор розглядає правові можливості заміни юридичних обов'язків альтернативними, якщо їх виконання суперечить переконанням людини. Зокрема це стосується складання присяги; проходження військової, а інколи й альтернативної служби; отримання науково обгрунтованого медичного лікування; присвоєння ідентифікаційного номера у випадках, визначених законодавством. ■,.

Ключові слова: юридичні обов'язки, правомірна поведінка, юридична відповідальність, альтернативна служба, ідентифікаційний номер, присяга.